

WIEDEMANNI MÄLESTUSED EESTI KEELES ILMUNUD

Ferdinand Johann Wiedemann. Mälestusi minu elust. Teateid ja üles-tähendusi minu sugulaste kohta, kogutud St. Peterburis 1858. aastast alates. Tartu: Ilmamaa, 2014. 456 lk.

Ilmamaa kirjastus on keelemeeste ja keelemeestest kirjutatud teoseid pakkunud varemgi, tänavu siis Eesti Kirjandusmuuseumis säilitatava masinakirjas teksti (koopia saksakeelsest käsikirjast „Nachrichten und Aufzeichnungen von

und über Personen meiner Verwandtschaft, Erinnerungen aus meinem Leben, zusammengetragen St. Petersburg 1858 u. ff. Ferd. Joh. Wiedemann” – EKLA, f 169, m 20 : 1) eestinduse „Mälestusi minu elust”. Tõlkinud Anti Lääts, toimetanud Jaak Peebo.

Tõlke kvaliteedi kohta kirjutab Peebo: „Nii peaks sinne tõlge küllalt täpselt originaalteksti edasi andma” (lk 6). Toimetaja pädevuses pole mõtet kahelda: tegemist on XIX sajandi eesti

keele ja keeleteoste ühe parema tundjaga. Kuna autoriga nõu pidada polnud võimalik, siis ei saanud toimetaja oma teadmisi ja oskusi täiel määral rakendada, vaid on pidanud piirduma vaevanõudva, ent tulemusliku tõlkeviimistlustõega. Kommentaare oleks võinud siiski rohkem olla. Aga see oleks juba iseseisvat uurimistööd tähendanud ning ohustanud Ilmamaa eesmärki – tuua käsikiri arhiiviriitlilt lugejate kätte.

Kellele ja milleks Wiedemann mahuka ning aastaid koostamisvaeva nõudnud töö ette võttis, ei selgu põhitekstist ega ka saatesõnast. Teaduslikuks ei saa käsikirja pidada ning trükivalmiks pole Wiedemann seda ka viimistlenud. Wiedemanni sõnutsi ülestähendusi „pole tehtud mitte sellepärast, et ma peaksin neid kuidagi eriliseks, huvitavaks või märkimisväärseks, vaid sellepärast, et nii vähe lohutust pakkuvast vanaduses on meeldiv mõelda ennast tagasi mõnusamasse ja muretumasse noorpõlve” (lk 167). Ühelt poolt võis ta soovida oma esivanemate kroonikutraditsioone jätkata, teisalt on tekstis isikliku elu seikade kõrval palju niisugust, mis laiemat lugejaskonda eeldavad. Kuidas sattus käsikiri Tartusse? Mis sai kokkuvõtte aluseks olnud päevaraamatutest, millele Wiedemann korduvalt viitab? Kas toimis ta nendega samuti, nagu põletas osa isast järele jäänud pabereid? Vahest oleks saanud nendele vastuseta küsimustele saatesõnas selgitust otsida?

Raamatus on 456 lehekülge ja 12 peatükki, sh saatesõna ja nimeloend. Kõik raamatus ei ole Ferdinand Johann Wiedemannist ega ka tema enda kirjutatud. Käsikirja alguses on ta isa ja ema esivanemate Johann Gottfried Cargeri, selle lese (Wiedemanni vanaema), vanaema poja ning Johann Gottfried Ploschuse meenutused. Edasi tulevad küll Wiedemanni enda koostatud, ent mitte otseselt temast rääkivad peatükid. Tundub, et esimese 11 peatüki arvelt oleks saanud oluliselt trükiruumi kok-

ku hoida. Vahest piisanuks kahe sugu-puuskeemi (lk 88 on Ferdinand Johanni vana kalendri järgi õige sünniaja kõrval väär surmaaeg, p.o 17. XII 1887) avaldamisest ning Paul Ariste 1971. aastal ilmunud raamatu¹ stiilis tehtud kokkuvõttest? Vahest oleks võinud ka vana kalendri kuupäevad uuele vastavaiks muuta (nagu on tänapäevastatud piiblitšitaadid) või viidata nende muutmata jätmisele? Üpris rutiinsel kujul (eriti Wiedemanni eelkäijate kirjutatud osades) esitatakse andmed sündide, abielumiste, laste ja nende vaderite, surmade ja surmapõhjuste ning kirjeldatud isikute tiitlite, ametite ja sugulusvahekordade kohta. Küllap leiab sealt edasi uurima ärgitavaid viiteid Haapsalu ja selle ümbruse aja- ning kultuuriloo ja linnageograafiaga tegelejatele, tavalugejatele jääb see info siiski vähepakkuvaks.

Loomulikult leidub üldhuvitavaidki ülestähendusi, mis loovad ettekujutuse Wiedemanni-eelse Haapsalu kõrge-ma keskklassi elust ning oludest XVIII sajandil. Isaga seonduvalt nimetatagu tema keelteandekust (saksa keele kõrval prantsuse, inglise, vene, rootsi), muusikaalsust (muusik, helilooja, orkestrijuht), head rahulikkust iseloomu, kuid ka distantsi lastekasvatusest. Pikaajaline edukas Haapsalu linnasekretär, mida ei saa öelda reederiameti ega ka Sutlepa mõisa rentimise kohta. Palju häid sõnu leidub ema kohta.

Korduvalt tulevad jutuks tiisikus, lapsevoodipalavik, tüüfus, rõuged ja teised haigused ning surm nende tagajärjel. Sama põhjalikkusega kirjeldab Wiedemann hiljem enda ja oma pere probleeme: poegade ja tütre surm ning abikaasa raske, parandamatu haigus, tema enda tervisehäädad. Juba ammu enne Eesti-aineliste suurteoste kirjutamist oli ta hädas lühinägelikkusega (lk 230), 1868. aastal hakkas silmadele tek-

¹ P. Ariste, Ferdinand Johann Wiedemann. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1971.

kima hall (lk 306) ja hiljem roheline kae (lk 357): lugeda võis vaid päevavalguses ja iga kolmveerand tunni järel tuli puhata; silmapesud, salvid ja verekaanid pealekauba. Tuli ka ettelugejat kasutada. „Väljavaade jääda korraga pimedaks ja kurdiks ... oli väga nukker” (lk 357). Masendununa tõdeb Wiedemann oma põlvkonna lahkumist: „Vanemast generatsioonist olen nüüd alles jäänud vaid mina” (lk 410), ja seda, et tema on viimane Wiedemann: „Ja kuna mu poega enam ei ole, siis pärast minu ja mu tütre surma perekond hääbub” (lk 76).

Kui halb tervis mõjutas elu- ja töövõimalusi otse, siis jättis ka vilets majandusolukord – kasin menüü, külm korter, puuduvad reisivõimalused – neile paratamatult oma jälje. Probleemitu toimetulemine saabus alles täisakadeemiku tiitli ja palgatõusuga.

Silmatorkavalt põhjalikud ja täpsust taotlevad on sugulaste ja tuttavate kirjeldused: „...hiljem käis ta ka moraalselt alla, nii et temast ei ole asja saanud” (lk 108), tegemist oli „väga lihtsa, avatud, sõbraliku ja armastusväärse daamiga” (lk 108), „vallaline elumees” (lk 112), „lõbusas seltskonnas tikkus ta jooma rohkem kui ta kanda jaksas” (lk 113), tegemist oli „ilusana, ent tuulepäise, kergemeelse daamiga” (lk 122), „torisev türann” (lk 132), „abiellus Haecksiga, kellega tal juba varem oli olnud armulugu” (lk 135), „See mees oli võrdlemisi jöhker sell” (lk 163) jne. Aja kohta, kui lapsedki üksteist teietasid (lk 114), on Wiedemanni selline otsesõnaline üllatav (või on tõlkija omalt poolt värvi juurde pannud?).

Wiedemann fikseerib keelemuutuse peresuhtes XVIII sajandi lõpul: „Alamsaksa keelt muide kõneles ta [Wiedemanni vanavanaema – J. V.] vaid oma vanema tütre Juliana Dorothea Gahlnbäckiga [snd 1757 – J. V.], ülejäänud lastega pidi ta suhtlema juba valdavaks saanud ülemsaksa keeles” (lk 91).

Wiedemanni päris oma lugu algab leheküljel 167. Oleks väiklane hakata

mahuka teksti väheseid trükivigu üles lugema. Sisulisi arusaamatusi siiski on, nt lk 227 soovitab rektor Ewers „...Tartust läbi sõites kuraatorit külastada...” – peaks olema „Riiast”; midagi on viltu lk 246, kui Miitaviga seoses mainitakse *meritsi* söitmist, kuigi seal ei ole merd jmt. Hüpleva, ajas edasi-tagasi kulgeva jutustamisviisi tõttu on kohati, eriti aga mälestuste viimaste aastatega seoses raske aru saada, millal missugune sündmus toimus (kuupäevad on Wiedemannil pedantselt kirjas, aastate piirid aga ebaselged). Ligi 30 aasta jooksul koostatud tekstis on sündmuste koha ja kirjeldusaja seosed sageli täpsustamata (*nüüd, praegu, sel aastal, tänava*). Lehekülgedel 270–272 kirjutab Wiedemann oma Tallinnas koostatud soome-ugri keelte grammatikatest täpsete ilmumiseandmeteta. Küllap oleksid need kommentaari mahtunud.

Pikad laused pärinevad loomulikult saksakeelsest algtekstist, kohati oleks rohkem oodanud eesti keele tänapäevaste tavade järgimist. Lühendite punktikasutus on tühiasi, vene nimede puhul oleks aga küll tulnud paremat lahendust otsida (probleemile on viidanud ka toimetaja ise). Nimekujud nagu *Tschebyschow*, *Perewoschtschikow*, *Tschere-shevitsch* jt väärinuks tänapäeva kombel kirjutamist (vajadusel Wiedemanni poolt kirjapandut kusagil säilitades), eriti juhtudel, kui nende originaalne kuju kahtlust ei tekita.

Eestlastest on raamatus vähe juttu. Enam mainitute hulka kuulub perekonna kauane teenija Katta; rohkem kui kümme korda on mainitud Jakob Hurta, seitse korda Philipp Karelli; Kreutzwaldi nimi esineb kaks, „kurikuulus” Jakobson üks, Johann Woldemar Jannsen üks ja Koidula üks kord – proua Michelsonina; on mõned teisedki. Mälestuste lehekülgedel pole erilisi sümpaatiavaldusi eestlaste suhtes, v.a viide eesti kirjasõna kiire arengu ning suurepäraselt korraldatud laulupeo kohta. Vastukaaluks

kirjeldab Wiedemann tüli Eesti Kirjameeste Seltsis ning enda väljaastumist sellest. Tema murderetked kujutasid endast tihedalt planeeritud kruuise ühe sugulasest/tuttavast pastori juurest teise juurde ning kirjapanekud kajastavad vaid nende nimesid. Võinukski kaaluda isikunimeregistri asemel kohanime-registri koostamist.

Wiedemanni äärmiselt suur tutvus- ja suhtluskond koosnes esmajoones saksakeelsetest pastoritest ja kolleegidest/tuttavatest nii Haapsalus, Tallinnas, Miiitavis, Tüiril, Väike-Maarjas (miks ta küll igal võimalusel sinna sõitis?), Tartus kui ka Peterburis. Kontakte venelastest kolleegidega pole palju (eriti arvestades tema 30-aastast elu ja tööd Peterburis): „...proua aga on paduvenelane, mistõttu me perekondlikult ei suhtle” (lk 319). Suhtluskonna suuruse juures on mõistetav, et Wiedemann ei saanud kõigile ega kõik temale meeldida. Lisaks perekondlikele kirjeldab ta otsekoheselt ka tööalaseid suhteid, rääkides nii solvumistest (lk 264), ebaõiglusest (lk 254) kui ka kolleegide ebapädevusest: „Sakrewski esindas harimatut ja nõrka vene õpetaja tüüpi...” (lk 256). Hinnatavalt kirjeldab ta neidki sündmusi, kus tema enda tegevus kõige õnnestunum ei olnud (lk 410).

Hulgalised viited tollastele sündmustele muudab ehedaks meenutaja isiklik kogemus: 1811 Haapsallu dessandi teinud Inglise laevastik viis muu hulgas minema ka Wiedemanni isa jahi; Krimmi sõda 1853–1856 põhjustas Tallinnas erakorralise seisukorra, katkestas tütarde klaveriõpingud, kuid tõi Tallinna mordva ja tšuvaši keelejuhid; elukorraldust mõjutasid ka Miiitavis üle elatud Poola ülestõus (1830–1831) ning Saksa-Prantsuse sõda 1870. aastal; koolera-epideemia Miiitavis põhjustas sekeldusi Eesti- ja Liivimaa piiril (!).

Üksiksündmustest mainitakse Oleviste kiriku (1820) ning Laia tänava teatrihoone põlemist (1855), esimest te-

lefoni ja raudtee tulekut. Iseloomulik on siiski, et tõelise ajaloo- ja kultuurivääratusega faktid on esitatud koos tähtsusetutega (nt et pastoraadi uks oli lukus või et Wiedemann ajas enne akadeemia koosolekule minemist Strelnas habet). Oodanud oleks põhjalikumaid kirjeldusi eesti keelele ja kultuurile olulise kolme raamatu kirjutamisest. Wiedemanni välimus on seni tuttav vaid ühe maali kaudu. Seetõttu on huvitav märkus 1880. aasta suvel toimunud pildistamise kohta: „Samal päeval tegime koos kogu „Estoniaga” ühisfoto Toomkiriku varemete juures” (lk 394). Kus on foto?

Muljet avaldav on XIX sajandi liiklusolude kirjeldus: vankrid, reed, tõllad, postitõllad, tilisangid, laevad, rongid. Koguni paadid, millega kevadtulvas Pirit ja Luuga jõest üle tuli sõita. Liikumiskiirust iseloomustab 1836. aasta 8-päevane teekond Miiitavist Haapsallu (ainult hädavajalike peatustega). Torakab silma, et perekeskne Wiedemann sõitis sageli oma abikaasast lahus (tihti leiame märkuse, et naine lastega saabus pärast hommikul kohale jõudnud abikaasat samal õhtupoolikul).

Huvi pakkuvaid ülestähendusi leidub tollase suhtluskultuuri (poissmehed ei korraldanud vastuvõtte; meestele pakuti „tubli hommikusöök” veini ja sigaritega, daamid said kõrvaltoas kohvi), töömoraali, riietumistavade ja muude valdkondade kohta.

Põhilisim on, mida saame teada Wiedemanni enda kohta. Kahtlemata on tegemist keskmisest oluliselt andekama inimesega. Oma üheksandat eluaastat (lugema õppis 4-aastaselt) meenutab ta sõnadega: „Rohke raamatute lugemisega olin küll omandanud teaduse killukesi...” (lk 177). Andekus ja iseõppimisvõime olid loomulikult ainult eeldusteks, mis aitasid realiseerida tohutut töötahet. Iseloomulik on meenutus ühest raamatukogukülastusest: „Enne Riiast lahkumist, kus peatusime paar tundi, käisin linna raamatukogus

ja leidsin sealt Berckholtzi osutusel ühe olulise artikli kreevinite kohta” (lk 374).

Andekus ning töövõime ei avaldunud mitte ainult keeltega seoses. Küllalt edukas oli tema lühike juristikarjäär (lk 226), hinnatav tema botaanikaharrastus, mis päädis 1852. aastal koos Eduard Weberiga avaldatud raamatuga (lk 264, 265). Poolteist sajandit tagasi eelnes kooliminekule või oli selle asemel sageli koduõpetus – nii ka Wiedemanni de peres. Wiedemann õpetas oma lastele ja teistelegi ladina, kreeka, heebrea, saksa, itaalia ja inglise keelt, algebrat, füüsikat ning looduslugu, samuti Venemaa geograafiat ja muusikateooriat, isegi kõrgemat matemaatikat: „Minu koolipõlves kõrgemat matemaatikat ei olnud, Paulile õpetamiseks pidin seda nüüd kõigepealt ise õppima” (lk 353).

Väljapaistev on Wiedemanni male- ja muusikaharrastus. Viimane tipnes ilmselt Miitavis, kus Wiedemann musitseeris õige mitmes koosluses ja vormis, ette võeti koguni ooper (lk 235) ja Beethoveni 7. sümfoonia (lk 238), lemmikpilliks oli klarnet. Kogu elu vältel, niipalju kui olud ja tervis vähegi võimaldasid, oli Wiedemann üliaktiivne suhtleja, näiteks: „Sellal kui ma Tallinnas veel ilma pereta elasin, tuli harva ette mõni õhtu, mil ma üksi koju jäin” (lk 276). Ta osales näitemängudes ja ettelugemistel, hindas head veini, aga ei öelnud ära õllest ega napsistki, talus sõprade ja kolleegide sigarisuitsu, kuigi ise tõenäoliselt ei suitsetanud. Mainitagu, et tuli toime ka käsitööga. Lehekülgedel 268–269 leidub loetelu seltsidest ja ühendustest, mille au-, välis- või lihtsalt liige Wiedemann oli – kuni Teaduste Akadeemiani välja. „Passiivse liikmena” võttis ta Tallinnas osa meestelaulu ühingu tegevusest; 1857 korraldas see Kadriorus „esimese laulupeo” (lk 278). Kõige selle juures ei olnud Wiedemann pelgalt kaasakulgeja, vaid ka innustav eestvedaja: ta oli 1842. aastal asutatud Eestimaa Kirjanduse

Ühingu loojaid, algatas Tallinna muusikauhingu (lk 276) ning maleringi, oli aktiivne ka Miitavis ja Peterburis.

Tähtsaim on muidugi info Wiedemanni teadustegevuse ning -põhimõtete kohta, mis leidub eelkõige tema Peterburi-aastate, sh akadeemia vastuolude kirjelduses. Ta eeldab teadlastelt maksimaalset pingutust teaduse hüvanguks ja on radikaalne vastupidiselt arvajate suhtes: „Neid ... tuleks akadeemiast pigem jalahoopidega eemal hoida” (lk 332). Tänapäevaselt aktuaalsed on tema seisukohad plagiaadi („Ebaõiglus sünnib siis, kui võõraid töid kasutatakse neile viitamata”, lk 304) ning liigse konkursiahaluse (lk 338) suhtes. Mainitagu, et kogu Wiedemanni tegevus on olnud nende kõrgete põhimõtetega kooskõlas ning teadlaslik objektiivsusepüüe ja täpsus – kohati mittenauditava pedantsuseni välja – iseloomustab ka tema mälestusi. Muu hulgas leiame sealt Vene Teaduste Akadeemia õhustiku kirjelduse koos valimisprotseduuri analüüsiga (taustaks vene ja saksa akadeemikute vastuolud). Selgelt ja tugevalt tõuseb esile Eesti, eriti aga Tartu roll Vene impeeriumi teaduselus.

Iseenesestmõistetavalt peab ta inglaste laevastikku vaenlaseks ning pole kitsi tsaari kiitma, nimetades teda „meie üliõndsaks keiser Alexander II-ks” (lk 342) ning seadusest kõrgemal seisvaks: „Kui keiser on midagi seaduspäraseks kinnitanud, siis ei saa selles ometi näha midagi ebaseaduslikku” (lk 339). Samasugust sümpaatiat ei jaga ta siiski ei tsaaririigi üldisi olusid – „...ülimalt austusväärne mees, kelles polnud midagi venelaslikku” (lk 318) – ega selle ajakirjandust – „Ma ei ole muidugi lugenud kõiki vene ajalehtede vastikuid soperdisi...” (lk 342) – iseloomustades.

Üllatavas kontrastis eelnevaga on Wiedemann kirja pannud näited oma hajameelsuse kohta: sõidudokumentide Peterburi jäämine (lk 361), jalutuskepi Tapale unustamine – tuli Tartust uus

osta (lk 384), kohvrivõtme Tallinna või kulduuri Jõelähtmele jäämine (lk 297).

Nimeloendi (lk 415–456, u 1900 nime) koostamine on nõudnud toimetajalt palju vaeva, ent enamik selles esitatud isikutest jääb tänasele lugejale võõraks. Muidugi leidub ka Wiedemanni kuulsaid kaasaegseid: Abovjan, Ahrens, Baer, Budens, Ewers, Jacobi jne – kui ainult loendi algusosa vaadata. Vähemalt ühes kohas on loendikoostaja ning arvuti koostöö alt vedanud: Howen, Höpner, ... Hueck, ... (lk 431).

Kokkuvõttes: kui lugeja oskab vahest ainult Wiedemannile endale tähtsatest

isikutest ja nende suhete kirjeldustest ning muust ebaolulisest üle libiseda, jääb järele paarsada lehekülge teksti, millega tutvumine on kahtlemata kasulik ja hariv. Seni vaid oma loomingu kaudu tuttav keelemees on isiklike kirjanekute, käsikirja säilitajate, ümberkirjutaja, tõlkija ning toimetaja töö tulemusena omandanud inimliku kuju. Eesti keeles.

JÜRI VALGE